

Capabilities of Genealogy for “Development Studies”

Hadi Rahchamandi (Ph.D student of sociology of economy and development, Department of Social Sciences, College of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad. Iran, rahchamandi@mail.um.ac.ir)

Mohsen Noghani Dokht Bahmani (Corresponding Author, Professor, Department of Social Sciences, College of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad. Iran, noghani@um.ac.ir)

Ali Yousofi (Associate Professor, Department of Social Sciences, College of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, yousofi@um.ac.ir)

Qasem Zaeri (Assistant Professor, Department of Sociology, College of Social Sciences, University of Tehran. Tehran, Iran, qasem.zaeri@ut.ac.ir)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2024/02/08

Accepted: 2024/06/17

Key Words:

Genealogy,
Development,
Discourse,
Power,
Knowledge,
Resistance,
Foucault

Extended Abstract

Introduction and Objectives: "Development" and terms such as unstable development, unbalanced development, underdeveloped, under development, etc. are widely used concepts in analyzing the conditions of non-western societies such as Iran and comparing them with developed societies. What is considered as certain and natural in these analyses is the necessity of the realization of "development", in such a way that it seems impossible to imagine another form of reality. The development and its indicators have become not only the point of support for many evaluations about policies and states but also a dominant criterion for judgment about non-Western people and society. Nevertheless, "development" is historical like any other social phenomenon, and its correct understanding requires adopting an approach that pays attention to this aspect. "Genealogy" as a theoretical-methodological approach studies social phenomena such as development in their historical process. This

article is contemplation about the capabilities that this approach provides for "development studies".

Method: To achieve this purpose, the participation of Foucaultian genealogy, post-development and post-colonial studies of development (which are influenced by Foucault), Foucault's analysis of the Iranian Islamic Revolution, and some considerations have been used to provide an optimized version of genealogy for use in "development studies".

Results: According to this approach, the correct method in "social science" is genealogical historiography, because the existence of every social phenomenon is a historical construction. Rejecting the assumption of continuity does not mean denying the existence of any type of continuity in history, but rather it is a methodological tact. Genealogy implies a fundamental critique of modernity, because it does not consider it emancipatory. This analytical approach allows the researcher to criticize dominant narratives about "Development". The formulation of the problem is one of the most important possibilities of genealogy for development studies. Genealogy begins its analysis with a question in the present. Therefore, the genealogical problem of development is a question of the "present". Analyzing the descent of the idea and practice of development is not in search of a single origin. Success in this search, while paying attention to the special history of each land, requires tracing the reflection of the descent of the global development discourse, its elements, and social forces in the society that is being studied. Genealogical studies of development, while applying the concept of "Discourse", sees a connection between representation procedures (discursive practices) and material procedures (non-discursive practices) of development, pay attention to individual and collective agency, and do not seek homogenization, theorizing and extreme generalization.

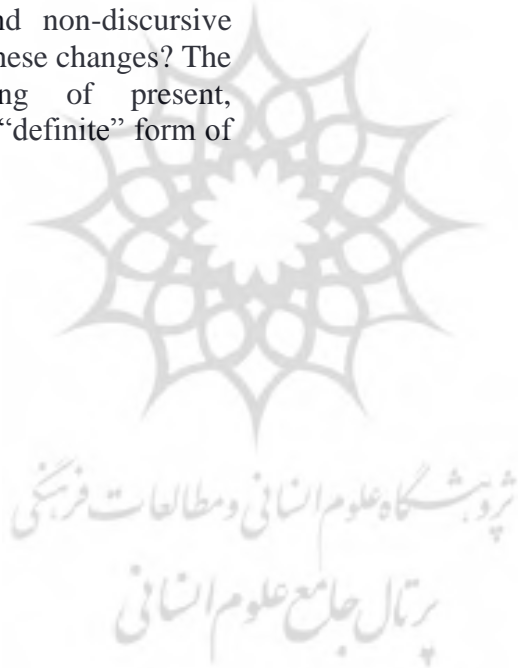
Genealogy traces power relations involved in the construction of meanings, because power is one of the factors in the historical construction of identities. While criticizing the "juridico-discursive" model of power, Foucault forms a network for the analysis of power relations by proposing the concept of "governmentality" in which the state can be examined. In this analytical framework, attention is also paid to subjectivity and individual freedom. The emergence of this subjectivity in Foucault's analysis of the Iranian Islamic Revolution is resounding. Genealogy provides the possibility of understanding how the idea and practice of development are formed by analyzing power relations in different forms and levels; from examining development projects as a means of exercising power to power relations between developed societies and non-western societies. In the analytics of power, the resistance is also analyzed at the same time. In the version of genealogy presented in this article, attention is paid to the impact of contingency events on discursive and non-discursive practices; with the explanation that at any historical period, a specific event that cannot be predicted based on the existing discourse order may create different historical conditions.

The relationship between power, knowledge, and discourse is the domain of Foucault's genealogy. Because of the relationship between power and knowledge, the analysis should include "institutions, regulatory decisions, laws, administrative measures" in addition to texts. This approach provides the possibility of analyzing the practical mechanisms of development discourse such as professionalization and institutionalization. By deconstructing planning, genealogy reveals the effects of power and knowledge in the spread of development. The genealogical analysis in terms of the relationship between knowledge, power, and discourse shows how the development discourse constructs the non-Western world as a subject of knowledge and what kind of interventions are organized

based on this. Genealogy also pays attention to resistance or marginal discourses. In terms of methodology, “resistance analysis” is a necessity for “power analysis”. According to Foucault’s analysis of the Islamic Revolution, the genealogy of development in contemporary Iran adopts a special theoretical approach regarding the relationship between this revolution and Western development. Finally, it is possible to present and think of alternatives.

Discussion and Conclusions: The genealogical approach with its conceptual toolbox, can contribute to our knowledge of the topic by highlighting aspects of the idea and practice of development so far unnoticed. Genealogical research can show that if the idea and practice of development had other forms, what discursive and non-discursive practices were involved in these changes? The genealogist, by criticizing of present, questions the “natural” and “definite” form of

the existing phenomenon and presents a new picture of it. Genealogy can defamiliarize the “development discourse” in the non-western world. Genealogical studies of development have the possibility of realizing a set of exploratory, descriptive, understanding, and evaluation objectives. The possibility of adopting a post-colonial approach is one of the critical capacities of this type of study. The application of genealogy in development studies can sometimes be implemented with all its components, sometimes parts of it can be considered as an independent study. Genealogy has significant capacities for “development studies”; but being satisfied with a single theoretical approach as a sufficient explanation of the complexity of the subject under study is reductionistic.

ظرفیت‌های تبارشناسی برای «مطالعات توسعه»

هادی راه‌چمنندی (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه

فردوسی مشهد، مشهد، ایران، rahchamandi@mail.um.ac.ir)

محسن نوغانی دخت‌بهمنی (استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

(نویسنده مسئول)، noghani@um.ac.ir)

علی یوسفی (دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران،

yousofi@um.ac.ir)

قاسم زائری (استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، qasem.zaeri@ut.ac.ir)

اطلاعات مقاله

چکیده تفصیلی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۸

واژگان کلیدی:

تبارشناسی،

توسعه،

گفتمان،

قدرت،

دانش،

مقاومت،

فوکو

مقدمه و اهداف: «توسعه» و عبارات ارزش‌گذارانه آن از قبیل توسعه ناپایدار، توسعه نامتوازن، توسعه نیافته، در حال توسعه و ... مفاهیمی پرکاربرد در تحلیل شرایط جوامع غیرغربی همچون ایران و مقایسه آن‌ها با جوامع توسعه‌یافته است. آنچه که در این تحلیل‌ها به‌عنوان امری مسلم و طبیعی در نظر گرفته می‌شود، ضرورت تحقق «توسعه» است، به‌گونه‌ای که تصور شکل دیگری از واقعیت غیرممکن به نظر می‌رسد. توسعه و شاخص‌های آن، نه تنها نقطه اتکای بسیاری از ارزیابی‌ها درباره سیاست‌ها و دولت‌ها، بلکه معیاری مسلط برای داوری درباره انسان و جامعه غیرغربی شده است. با این وجود، «توسعه» همچون هر پدیده اجتماعی دیگر تاریخ‌مند است و فهم صحیح آن مستلزم اتخاذ رویکردی است که به این وجه توجه نماید. «تبارشناسی» به‌مثابه رویکردی نظری- روشی، پدیده‌های اجتماعی از جمله توسعه را در روند تاریخی‌شان مطالعه می‌کند. این مقاله، تأمل پیرامون ظرفیت‌هایی است که این رویکرد برای «مطالعات توسعه» فراهم می‌کند.

تبارشناسی مناسبات قدرت دخیل در برساخت معانی را ردیابی می‌کند، زیرا قدرت از عوامل برساخت تاریخی هویت‌ها است. فوکو ضمن نقد الگوی «حقوقی-گفتمانی» قدرت، با طرح مفهوم «حکومت‌مندی» شبکه‌ای برای تحلیل روابط قدرت شکل می‌دهد که در آن دولت امکان بررسی دارد. در این چارچوب تحلیلی، به فاعلیت و آزادی فردی نیز توجه می‌شود. ظهور این فاعلیت در تحلیل فوکو از انقلاب اسلامی ایران پرتین است. تبارشناسی امکان فهم چگونگی شکل‌گیری اندیشه و عمل توسعه را با تحلیل روابط قدرت در اشکال و سطوح مختلف فراهم می‌سازد؛ از بررسی طرح‌های توسعه به‌عنوان ابزار اعمال قدرت تا روابط قدرت میان جوامع توسعه‌یافته و جوامع غیرغربی. در تحلیل قدرت، هم‌زمان وجه مقاومت نیز تحلیل می‌شود. در نسخه تبارشناسی ارائه‌شده در مقاله حاضر، به تأثیر رویدادهای تصادفی بر کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی توجه می‌شود؛ با این توضیح که در هر زمان تاریخی ممکن است رویداد خاصی که بر اساس نظم گفتمانی موجود قابل پیش‌بینی نیست، شرایط تاریخی متفاوتی را پدید آورد.

رابطه بین قدرت، دانش و گفتمان، قلمرو تبارشناسی فوکو است. به دلیل پیوند قدرت و دانش، تحلیل علاوه بر متون، باید «نهادهای، تصمیمات‌سنظیمی، قوانین، اقدامات اداری» را نیز دربرگیرد. این رویکرد امکان تحلیل سازوکارهای عملی گفتمان توسعه مانند تخصصی‌سازی و نهادی‌سازی را فراهم می‌کند. تبارشناسی با واسازی برنامه‌ریزی، اثرات قدرت و دانش را در گسترش توسعه آشکار می‌سازد. تحلیل تبارشناسانه برحسب رابطه دانش، قدرت و گفتمان، نشان می‌دهد که

روش: جهت تحقق این هدف، از مشارکت تبارشناسی فوکویی، مطالعات پساتوسعه و پسااستعماری توسعه (که متأثر از فوکو هستند)، تحلیل فوکو از انقلاب اسلامی ایران و برخی ملاحظات استفاده شده است تا نسخه بهینه‌شده‌ای از تبارشناسی جهت کاربرد در «مطالعات توسعه» ارائه شود.

نتایج: وفق این رویکرد، روش صحیح در «علوم اجتماعی» تاریخ‌پژوهی تبارشناسانه است، زیرا وجود هر پدیده اجتماعی برساخت تاریخی است. رد فرض پیوستگی به‌معنای انکار وجود هر نوع پیوستگی در تاریخ نیست، بلکه تدبیری روش‌شناسانه است. تبارشناسی متضمن نقد بنیادی مدرنیته است، زیرا آن را رهایی‌بخش نمی‌داند. این رویکرد تحلیلی به پژوهشگر امکان نقد روایت‌های مشهور و مسلط درباره پدیده اجتماعی توسعه را می‌دهد. نحوه صورت‌بندی مسئله، از مهم‌ترین امکان‌های تبارشناسی برای مطالعات توسعه است. تبارشناسی تحلیل خود را از پرسشی در زمان حال آغاز می‌کند. بنابراین، مسئله تبارشناسی توسعه، مسئله «اکنون» است. تحلیل تبار اندیشه و عمل توسعه، در جستجوی خاستگاه واحد نیست. موفقیت در این جستجو ضمن توجه به تاریخ خاص هر سرزمین، نیازمند رصد بازتاب تبار گفتمان جهانی توسعه، عناصر و نیروهای اجتماعی آن در جامعه مورد بررسی است. مطالعات تبارشناسانه توسعه، ضمن کاربرد مفهوم گفتمان، بین شیوه‌های بازنمایی (کردارهای گفتمانی) و رویه‌های مادی (کردارهای غیرگفتمانی) توسعه ارتباط می‌بیند، به عاملیت فردی و جمعی توجه دارد، همچنین به دنبال همگن‌سازی، نظریه‌سازی و تعمیم افراطی نیست.

توسعه» در جهان غیرغربی آشنایی‌زدایی کند. مطالعات تبارشناسانه توسعه امکان تحقق مجموعه‌ای از اهداف اکتشافی، توصیفی، تفهیمی و ارزیابی را دارد. امکان اتخاذ رویکرد پسااستعماری، از ظرفیت‌های انتقادی این نوع مطالعات است. کاربرد تبارشناسی در مطالعات توسعه، گاه می‌تواند با تمام اجزای آن اجرا شود، گاه می‌توان بخش‌هایی از آن را به‌صورت مطالعه‌ای مستقل در نظر گرفت. تبارشناسی، ظرفیت‌های قابل توجهی برای «مطالعات توسعه» دارد؛ اما بسندگی به رویکرد نظری واحد به عنوان توضیح‌دهنده باکفایتی از پیچیدگی موضوع مورد مطالعه، تقلیل‌گرایانه است.

قدردانی: از داوران محترم برای نظرات سازنده و مفیدشان سپاسگزاریم. همچنین، از کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی برای فراهم نمودن فضای مناسب پژوهش تشکر می‌کنیم.

تضاد منافع: هیچ تضاد منافع احتمالی توسط نویسنده مسؤول گزارش نشده است.

گفتمان توسعه چگونه جهان غیرغربی را به‌عنوان نوع خاصی از موضوع دانش می‌سازد و بر این اساس چه نوع مداخلاتی سازمان‌دهی می‌شود. تبارشناسی به گفتمان‌های مقاومت و یا حاشیه‌ای نیز توجه می‌کند. از حیث روش‌شناسی، «تحلیل مقاومت» برای «تحلیل قدرت» یک ضرورت است. وفق تحلیل فوکو از انقلاب اسلامی، تبارشناسی توسعه در ایران معاصر، رویکرد نظری ویژه‌ای پیرامون نسبت این انقلاب با توسعه غربی اتخاذ می‌کند. در نهایت، امکان طرح و تأمل درباره جایگزین‌ها نیز وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری: رویکرد تبارشناسی با جعبه ابزار مفهومی خود می‌تواند با برجسته نمودن جنبه‌هایی از اندیشه و عمل توسعه که تاکنون به آن توجه نشده است، به دانش ما درباره این موضوع کمک کند. پژوهش تبارشناسانه می‌تواند نشان دهد که اگر اندیشه و عمل توسعه، شکل‌های دیگری داشته است، چه کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی، در این تغییرات دخیل بوده‌اند. تبارشناس با نقد اکنون، صورت «طبیعی» و «قطعی» پدیده موجود را زیر سؤال می‌برد و تصویری نو از آن ارائه می‌دهد. تبارشناسی می‌تواند از «گفتمان

مقدمه

کاربرد مفهوم «توسعه» و عبارات ارزش‌گذارانه آن از قبیل توسعه ناپایدار، توسعه نامتوازن، توسعه نیافته، در حال توسعه و... برای تحلیل شرایط جوامع غیرغربی و مقایسه آنها با جوامع توسعه‌یافته، رویه‌ای متداول در زندگی اجتماعی زمانه ماست. در ماجرای وضعیت توسعه‌یافتگی یا توسعه‌نیافتگی، عوامل و دلایل متنوع و متعددی فهرست می‌شود.^۱ اما آنچه که در عمده این‌گونه تحلیل‌ها و داورها به‌عنوان امری مسلم و طبیعی پذیرفته شده است، گویا ضرورت تحقق «توسعه» و مطلوبیت بی‌چون‌وچرای آن است؛ به‌گونه‌ای که تصور شکل دیگری از واقعیت و شیوه متفاوتی از تحول و تکوین اجتماعی و نظم اجتماعی مطلوب غیرممکن یا بسیار سخت به نظر می‌رسد.

درواقع، می‌توان گفت «اندیشه توسعه» به‌نوعی تاریخ جوامع را بازنویسی و چه‌بسا بازسازی می‌کند؛ به‌نحوی که گاه چنان در نقطه مرکزی تحلیل تاریخ معاصر جامعه‌ای چون ایران می‌نشیند که از نسبت پدیده‌ای همچون انقلاب اسلامی با توسعه نیز غفلت می‌شود. خلاصه اینکه توسعه و شاخص‌های آن، نه تنها نقطه اتکای بسیاری از ارزیابی‌ها درباره سیاست‌ها و دولت‌هاست، بلکه به معیاری مسلط برای داورها درباره انسان و جامعه غیرغربی تبدیل شده است.

باوجوداین، «توسعه» همچون هر پدیده اجتماعی دیگر تاریخ‌مند است و فهم صحیح آن مستلزم اتخاذ رویکردی است که به این وجه توجه نماید؛ زیرا هر شناختی، ریشه در زندگی جامعه و زبانی دارد که دارای تاریخی است (فوکو، ۲۰۰۵ا، ص ۴۰۶). شیوه «تفکر در باب توسعه» و طرح رویکردهای جدید در «مطالعات توسعه»، موضوعی است که از ابتدای «ابداع توسعه» مورد توجه اصحاب علوم اجتماعی است. «تبارشناسی»^۲ به‌مثابه رویکردی نظری- روشی، پدیده‌های اجتماعی ازجمله توسعه را در روند تاریخی‌شان مطالعه می‌کند.

مقاله حاضر، تأمل پیرامون ظرفیت‌هایی است که این رویکرد برای «مطالعات توسعه» فراهم می‌کند. جهت تحقق این هدف،

از مشارکت تبارشناسی فوکویی، مطالعات پساتوسعه و پساتوسعه‌ی توسعه (که متأثر از فوکو هستند)، تحلیل فوکو از انقلاب اسلامی ایران و برخی ملاحظات استفاده شده است تا نسخه بهینه‌شده‌ای از تبارشناسی جهت کاربرد در «مطالعات توسعه» ارائه شود.

تبارشناسی؛ رویکردی «نظری» به تاریخ

تبارشناسی به‌مثابه رویکرد تاریخی ویژه به فهم توسط نیچه طرح شد و میشل فوکو آن را به کار گرفت. البته تبارشناسی اساساً رویکردی هستی‌شناسانه^۳ است؛ یعنی دیدگاهی درباره ماهیت جهان به‌عنوان یک هستی تاریخی است. همچنین، نام‌نگارانه است؛ زیرا برای پدیده‌ها در طول تاریخ معنایی ثابت قائل نیست. این تبارشناسی برخلاف ردیابی شجره‌نامه،^۴ برای پدیده هیچ تبار واحدی فرض نمی‌کند؛ بلکه تبار آن متعدد، غیرمستقیم، ناپیوسته و بدون ترتیب هستند. از آنجاکه وجود هر پدیده اجتماعی برساخت تاریخی است، شناخت آن نیز به شیوه تاریخی ممکن است و این، روش صحیح مطالعه در «علوم اجتماعی» است (شرت، ۲۰۰۶، ص ۱۴۲-۱۱۹). فوکو، تبارشناسی را تاریخ واقعی^۵ می‌داند (فوکو، ۱۹۹۶، ص ۱۵۲) که با قطع پیوستگی‌ها، نظم تاریخی و صورت‌بندی جدیدی از جهان اجتماعی ارائه می‌دهد. درواقع، تبارشناسی تاریخی است که به‌درستی نوشته شده است (نهاماس، ۱۹۹۹، ص ۲۴۶).

البته رد فرض پیوستگی یا در کمانک گذاشتن آن، به معنای انکار وجود هر نوع پیوستگی در تاریخ نیست؛ بلکه تدبیری روش‌شناسانه است تا رویدادهای گفتمانی آن‌گونه ظاهر شوند که اقتضای واقعیت آنهاست؛ نه آن‌گونه که افراد و گروه‌ها بر آنها تحمیل می‌کنند (کچویان، ۱۳۸۲، ص ۵۹-۶۰). هدف تاریخ، با جهت‌گیری تبارشناسانه، این است که آن ناپیوستگی‌هایی را که از ما عبور می‌کنند قابل مشاهده کند. تبارشناسی در تقابل با «تاریخ سنتی» در پی «ثبت ویژگی یکتایی^۷ وقایع، خارج از هرگونه پایان

3. ontological

4. pedigree

5. descent

6. wirkliche historie

7. singularity

۱. به‌عنوان نمونه، برای جامعه ایران: وطن‌خواه، ۱۳۸۰؛ شیخ‌زاده، ۱۳۸۵؛ سریع‌القلم، ۱۳۹۰؛ عظیمی‌آرانی، ۱۳۹۱؛ ستاری‌فر، ۱۴۰۰؛ لشکرلوکی، ۱۴۰۱.

2. genealogy

بلکه آن را نشانه استقرار دستگامی از قدرت- دانش در قالب انضباطها می‌پندارد (کالینیکوس، ۲۰۰۷، ص ۲۸۱). فوکو می‌خواهد فضایی را برای آن دسته از داده‌های تاریخی فراهم کند که تاریخ سنتی نامعتبر می‌دانست. از دید او، تبارشناسی می‌تواند عناصر حاشیه‌ای را رهایی بخشد (فوکو، ۱۹۹۶، ص ۱۵۳) و طیف گسترده‌ای از دانش‌های «محلی» و دانش‌هایی را به نمایش گذارد که تاکنون بی‌اعتبار پنداشته می‌شدند (فلزن، ۲۰۰۶، ص ۶۲). پژوهش تبارشناختی متوجه «طغیان دانش‌هایی است که... با تأثیرات قدرت‌های متمرکزی که با نهاد و کارکرد گفتمان علمی سازمان‌یافته در جامعه مدرن مرتبط هستند، مقابله می‌کنند» (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۸۴). بدین طریق، این رویکرد تحلیلی به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا آنچه را نقد کند که درباره پدیده اجتماعی توسعه نیز روایت شده است.

چیستی «مسئله» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»

نحوه صورت‌بندی مسئله، از نخستین و مهم‌ترین ظرفیت‌های تبارشناسی برای «مطالعات توسعه» است. فوکو به‌عنوان تبارشناس، هدف خود را نگارش «تاریخ اکنون»^۵ می‌داند و درصدد «نوشتن تاریخ گذشته برحسب زمان حال» نیست (فوکو، ۱۹۹۵، ص ۳۱): «تبارشناسی به این معناست که من تحلیل خود را از پرسشی طرح‌شده در زمان حال آغاز می‌کنم» (فوکو، ۱۹۸۸، ص ۲۶۲). بنابراین، مسئله تبارشناسی توسعه، مسئله «اکنون» است و با رجوع به تاریخ، در پی کشف پاسخ این پرسش است که پدیده‌ای همچون توسعه به‌عنوان «عنصری اساسی» از زندگی و زمانه ما، چگونه شکل کنونی را به خود گرفته است. تاریخ اکنون همیشه شامل فاصله‌گیری انتقادی از زمان حال و توصیفی تحلیلی از مضمونی است که در آن، موضوع مورد مطالعه در زمان حال ساخته و تجربه می‌شود (گارلند، ۲۰۱۴، ص ۳۷۹). «اندیشه توسعه» و مقولات مرتبط با آن، بخش مهمی از گفتار زبانی کسانی است که به واسطه فهم و عمل آنها جهان اجتماعی ما شکل می‌گیرد.

یکنواخت است». در تبارشناسی به‌مثابه «تاریخ مؤثر»^۱، شیوه‌های بازیابی گذشته به‌عنوان یک رشد پیوسته برجیده و تداوم وانمودشده برهم زده می‌شود (فوکو، ۱۹۹۶، ص ۱۶۲-۱۳۹): زیرا تاریخ سنتی با نگاهی خطی به تاریخ، به‌گونه‌ای از فهم آغشته است که فلسفه‌های تاریخ قرن نوزدهمی درباره تحولات تاریخی ارائه می‌دهند (کچویان، ۱۳۸۲، ص ۳۷).

طبق استدلال فوکو، وظیفه تبارشناس تخریب «آموزه‌های توسعه و ترقی»^۲ است (دریفوس و رابینو، ۱۹۸۳، ص ۱۰۹-۱۰۸): «مدت‌های طولانی این اندیشه وجود داشت که دانش، یک خط «پیشرفت» را با پیروی از اصل «رشد»^۳ و همگرایی انواع دانش دنبال می‌کند و هنوز نیز هنگامی که مشاهده می‌شود چگونه فهم اروپایی به درکی جهانی در مفهوم تاریخی و جغرافیایی آن ظاهر شده، آیا می‌توان گفت این یک رشد است؟ من معتقدم این بیشتر یک تحول است» (فوکو، ۲۰۰۶، ص ۲۶). تاریخ‌پژوهی او با دریافتی از سوژه سرستیز داشت که در چارچوب یک غایت‌شناسی تاریخی ترقی‌گرا قرار دارد. در مقابل مطالعات تبارشناسی خود را به شیوه‌ای از نقد اجتماعی با عنوان «هستی‌شناسی انتقادی زمان حال» مرتبط می‌کند (قمری تبریزی، ۲۰۱۶، ص ۱۶۷) که هم‌زمان تحلیل تاریخی محدودیت‌های تحمیل‌شده و آزمون امکان فراتر رفتن از آنها را در نظر می‌گیرد (فوکو، ۱۹۸۴، ص ۵۰).

تبارشناسی فوکویی با دیدگاهی که به تاریخ دارد، نمی‌تواند ادعای خلق نظریه و تعمیم داشته باشد. از این رو، تعبیر فوکو درباره قدرت، «تحلیل قدرت»^۴ است که با «نظریه» فاصله دارد (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۸۲ و ۹۰). فوکوی تبارشناس به شرایط تاریخی توجه دارد. او نه تاریخی از ذهنیت‌ها، رفتارها، نهادها و سوژه‌ها بلکه تاریخ شرایطی را می‌نویسد که در بستر آن، این ذهنیت‌ها، رفتارها، نهادها و سوژه‌ها ظاهر می‌شوند (دلوز، ۱۹۸۷، ص ۱۵۱). این تبارشناسی متضمن نقد بنیادی مدرنیته است؛ زیرا پیدایش جامعه مدرن را نه تنها بیانگر آغاز فرایندی از رهایی نمی‌داند،

1. "effective" history
2. doctrines of development and progress
3. growth
4. analytics of power

5. the history of the present

می‌پردازد که... همیشه از طریق صحنه خاصی از نیروها تولید می‌شود» (فوکو، ۱۹۹۶، ۱۴۲-۱۴۹). در تحلیل تبار «اندیشه توسعه»، مسئله این‌گونه طرح می‌شود که این پدیده به‌ویژه با نسبی که با جهان متجدد دارد، از چه زمانی و چگونه در جهان اجتماعی غیرغربی ظهور کرد. کدام شرایط زمینه‌پدیداری آن را فراهم نمود. در شکل‌گیری و تحولات احتمالی این اندیشه و مقولات مرتبط با آن، چه عناصر، کردارها، نیروها، شکاف‌ها و نقص‌ها نقش داشته‌اند. تحلیل تبار در مورد هر کدام از نهادها، برنامه‌ها و طرح‌های توسعه‌ای (مانند نظام برنامه‌ریزی، اصلاحات ارضی، برنامه‌های توسعه و...) نیز ممکن و دارای پاسخ است. مطالعات مرتبط با تاریخ جهانی «توسعه» نشان می‌دهد «ابداع توسعه» به‌مثابه گفتمان، در اوایل دوره پس از جنگ جهانی دوم رخ داد (اسکوبار، ۱۹۹۲؛ استوا، ۲۰۱۰)؛ اما تبار آن به «اندیشه ترقی»^۳ در عصر روشنگری اروپا و رویکرد تکامل‌گرایی اجتماعی نیز بازمی‌گردد (نیسبت، ۱۹۶۹؛ کوون و شنتون، ۱۹۹۶؛ هتته، ۲۰۰۹؛ ریست، ۲۰۱۹).

از سوی دیگر، به‌ویژه ناظر به کشورهای جهان سوم، نسبت وثیقی میان عناصر گفتمان توسعه و گفتمان استعمار نیز مشاهده می‌شود (اسکوبار، ۱۹۸۴؛ ندروین پیترز، ۲۰۱۰؛ مک‌ایوان، ۲۰۱۹). از حیث نظری و روش‌شناختی، موفقیت در جستجوی «تبار توسعه»، ضمن توجه به تاریخ خاص هر سرزمین، نیازمند رصد بازتاب تبار گفتمان جهانی توسعه و عناصر و نیروهای اجتماعی آن در جامعه مورد مطالعه است. به‌عنوان مثال، طرح «اندیشه ترقی» در تاریخ معاصر ایران (آدمیت، ۱۳۵۱ و صالحی، ۱۳۸۷)، این‌گونه بازتابی را نشان می‌دهد. پاسخ‌گویی به بخش مهمی از این جستجوها، حین دیرینه‌شناسی توسعه امکان‌پذیر است که در امتداد آن، شناسایی عناصر گفتمان‌ها و تحلیل نسبت آنها با یکدیگر نیز محقق می‌شود.

تحلیل «دیرینه‌شناسانه» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»
دیرینه‌شناسی به‌عنوان ابزاری در خدمت تبارشناسی، توصیف تاریخی کردارهای گفتمانی است (کالینیکوس، ۲۰۰۷،

پرسش تبارشناسانه این است که چرا و چگونه از دوره‌ای به بعد، برخی جوامع (مشهور به جهان سوم) خود را به‌عنوان «توسعه‌نیافته» شناختند و چگونه «توسعه‌یافتگی» برای آنها به مسئله‌ای اساسی تبدیل شد و به گسترش برنامه‌های بسیاری دامن زد. تولید گفتارهای متکثر پیرامون دوگانه «توسعه و پیشرفت» در ایران اکنون، نشان از ناهموار بودن فهم این مسئله به‌ویژه متناسب با اقتضانات بومی ماست و همچنان این پرسش را به میان می‌کشد که «توسعه» چرا و چگونه برای ما مهم و به مؤلفه‌ای اساسی برای فهم مسائل مختلف جامعه و آرمانی برای ارزیابی آن تبدیل شد؟ اینجا پرسش از تبار «اندیشه توسعه» و عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن نیز اهمیت می‌یابد.

دیگر اینکه فهم جامعه از مقوله توسعه در چه شرایطی شکل گرفت و چه نیروهای اجتماعی در این میان نقش داشتند؟ این اندیشه، چه صورت‌بندی‌های متفاوتی یافته است؟ مهم‌ترین عناصر تشکیل‌دهنده آن کدام‌اند؟ چگونه گفتمان توسعه در رویدادهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فنی و نهادی جهان ما جاری شد؟ در این فرایندها، چه نوع مواجهه‌ها و مقاومت‌هایی صورت پذیرفت و چه پیامدهایی داشت؟ این‌گونه مسائل درباره تمام امور گفتمانی و غیرگفتمانی مرتبط با اندیشه توسعه قابل طرح است و تبارشناسی امکان پرداخت و پاسخ‌گویی به آنها را دارد.

تحلیل «تبار» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»
تبارشناسی با جستجوی «خاستگاه»^۱ [واحد] در تقابل است (فوکو، ۱۹۹۶، ص ۱۴۰). فوکو با انکار تبار^۲ واحد، همگن و پیوسته، یافتن تبار را نشان دادن ناهمگنی و زدودن توهم ثبات می‌داند (همان، ص ۱۴۶-۱۴۷). به‌عنوان مثال، پیوستگی در برخی دانش‌های تجربی را رد می‌کند (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۱۱۱-۱۱۲). تبارشناسی با بازگشت به گذشته و «کاوش در اعماق» تاریخ، به فراز و فرود آن توجه دارد، نه برای اینکه تداومی ناگسستگی را بازسازی کند؛ بلکه در زیر ظاهر منحصر به فرد یک ویژگی یا مفهوم، تکثر رویدادهایی را کشف کند که از طریق آنها شکل گرفته است. در واقع، «تبارشناسی به لحظه ظهور پدیده‌ای

1. origin
2. descent

3. progress idea

جغرافیایی، به ویژگی‌های سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های^۳ توسعه‌ای مختلف توجه می‌شود تا ساختارهای گفتمانی مشترک آنها نیز شناسایی شود (ضیایی، ۲۰۱۶، ص ۲۱۶-۲۱۴). در طرح‌های توسعه، ممکن است مدل‌های ناهمگونی با دال توسعه پیوند بخورند. بنابراین، گاه توسعه را می‌توان یک «دال تهی»^۴ نیز دانست که می‌تواند تقریباً با هر محتوایی پر شود (همان، ص ۱۴۹). از این رو، «نیروهای [اجتماعی] مختلف می‌توانند در پر کردن این خلأ با هم رقابت کنند» (لاکلانو، ۲۰۰۷، ص ۴۴).

در دیرینه‌شناسی توسعه و مقولات مرتبط با آن، امکان پاسخ‌گویی به پرسش‌هایی از این دست وجود دارد که چه نوع فهمی از این پدیده در اولین ظهورات آن شکل گرفت و تاکنون چه تغییرات و تطوراتی را پشت سر گذاشته است؛ هر صورت‌بندی گفتمانی شامل چه عناصری است؛ گفتمان‌ها چه نسبتی (از حیث عناصر ساختاری و اثرگذاری) با هم دارند. چه پیوستگی‌ها و گسست‌هایی میان آنها مشاهده می‌شود؟ این گفتمان‌ها چه نسبتی با گفتمان‌های خارج از جهان اجتماعی مورد بررسی دارد؟ پاسخ به پرسش‌های یادشده، نیازمند دقت در تمام سطوح خرد و کلان مرتبط به گفتمان‌هاست.

به‌عنوان مثال، برای فهم تحولات گفتمانی، باید به تغییرات در سطح طرح‌های توسعه نیز توجه کرد. همچنین، برای درک توسعه به‌عنوان یک گفتمان، نباید صرفاً به عناصر آن، بلکه باید به نظام روابط برقرارشده بین آنها نیز نگریست. البته در این رویکرد، هر مقوله مرتبط با توسعه در چارچوب گفتمان به‌مثابه یک کل تحلیل می‌شود.

تحلیل «قدرت» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»

تبارشناسی برای آشکارسازی معانی، مناسبات قدرت دخیل در بر ساخت آنها را ردیابی می‌کند؛ زیرا قدرت از عوامل شکل‌گیری بر ساخت تاریخی هویت‌هاست (شرت، ۲۰۰۶، ص ۱۳۸ و ۱۴۲). البته «تحلیل قدرت» در نزد فوکو مطابق الگوی «حقوقی-گفتمانی»^۵ (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۸۲) نیست که صرفاً

ص ۲۷۹). دیرینه‌شناسی با آشنایی‌زدایی از گفتمان، محقق را قادر به طرح پرسش‌های تبارشناسانه از این دست می‌کند که این گفتمان‌ها چگونه استفاده می‌شوند و چه نقشی در جامعه بازی می‌کنند (دریغوس و رابینو، ۱۹۸۳، xxv). فوکو، گفتمان را به‌مثابه نظام معنایی می‌داند (تیلور، ۲۰۱۳، ص ۹): مجموعه‌ای از گزاره‌ها^۱ که به یک صورت‌بندی گفتمانی تعلق دارند (فوکو، ۱۹۷۲، ص ۱۱۷) و از آنها تعبیر به «کنش‌های گفتاری جدی»^۲ می‌شود (دریغوس و رابینو، ۱۹۸۳، ص ۴۸). وی در بررسی این گزاره‌ها به چهار عنصر اصلی موضوعات، شیوه‌های بیانی، مفاهیم و راهبردها می‌پردازد (فوکو، ۱۹۷۲، ص ۳۱-۷۰). البته برای تحلیل ساختار گفتمان‌ها، روش‌های دیگری (مانند لاکلانو و موفه، فرکلاف، ون‌داک و...) نیز وجود دارد که می‌توان به صورت مستقل یا ترکیبی به کار گرفت. تبارشناس در فرایند دیرینه‌شناسانه کار خود، با هدف دستیابی به اولین صورت‌بندی گفتمان پیرامون پدیده مورد بررسی، به عمق تاریخ می‌رود تا «نقطه صفر» را کشف کند (فوکو، ۱۹۸۸b، ix) و سپس به زمان حال حرکت می‌کند تا در دل تاریخ، گزاره‌های تازه‌ای در آن آشکار شود. بدین ترتیب، گفتمان‌های جدید شناسایی می‌شود.

کاربرد مفهوم «گفتمان» در مطالعات تبارشناسانه توسعه، هر چند به بازنمایی اشاره دارد، اما این بازنمایی فارغ از مادیت نیست. در واقع، بین شیوه‌های بازنمایی (کردارهای گفتمانی توسعه) و رویه‌های مادی (کردارهای غیرگفتمانی توسعه) ارتباط وجود دارد (مک‌ایوان، ۲۰۱۹، ص ۱۵۰). اینجا به عاملیت نیز توجه می‌شود؛ هرچند ممکن است مفهوم‌سازی گسترده‌ای از آن صورت نپذیرد (ضیایی، ۲۰۱۶، ص ۲۱۶). عاملیت فردی و جمعی نقش مؤثری در ساخت گفتمان، تغییر آن و گاه مقاومت و ارانه الگوهای جایگزین دارد. در واقع، تغییر نظم گفتمان یک خواست سیاسی است که مستلزم کردار جمعی کنشگران اجتماعی است (اسکو، ۱۹۹۵، ص ۲۱۶).

به‌کارگیری مفهوم «گفتمان»، به‌معنای همگن‌سازی و تعمیم افراطی نیست؛ بلکه ضمن آگاهی از زمینه‌های مختلف تاریخی و

3. projects

4. empty signifier

5. juridico - discursive

1. statements

۲. مانند سخن نظریه‌پردازان و کارشناسان توسعه درباره حوزه تخصصی‌شان.

تعریف کنیم و این کنش‌ها را حکومت برخی بر دیگران - حکومت در گسترده‌ترین معنای این کلمه - توصیف کنیم، آنگاه عنصر مهم آزادی را وارد کرده‌ایم. قدرت صرفاً بر سوژه‌ها از آن حیث که «آزاد» اند، اعمال می‌شود» (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۳۴۲-۳۴۱). فرد به‌عنوان سوژه «در میان تعدادی از روابط قدرتی که بر وی اعمال می‌شود و او بر دیگران اعمال می‌کند، شکل می‌گیرد» (فوکو، ۱۹۹۸، ص ۴۵۲).

نقش فاعلیت فردی و جمعی در جهان اجتماعی، در تحلیل فوکو از انقلاب اسلامی ایران بسیار پرطنین است: حضور آگاهی و اراده جمعی منحصربه‌فرد در نفی حکومت پهلوی (فوکو، ۲۰۰۵b، ص ۲۲۱). وی این اراده جمعی را ابزار نظری تحلیل می‌داند (فوکو، ۲۰۰۵c، ص ۲۵۳). البته وی این فاعلیت در انقلاب ایران را نه به‌عنوان محصول یا مولد قدرت مستقر، بلکه به‌مثابه عامل مقاومت در برابر آن درک می‌کند (قمری تبریزی، ۲۰۱۶، ص ۷۲). از این رو، در پاسخ به غایت‌گرایی رایج (غربی)، تأکید می‌کند که یک ملت با طغیان خود به‌مثابه یک واقعیت تاریخی (همان، ص ۵۹) «فاعلیت^۲ خود را به تاریخ نشان می‌دهد و آن را جان می‌بخشد» (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۴۵۲). براساس این، مطالبه «حکومت اسلامی» توسط مردم انقلابی نیز شکلی از «اراده سیاسی»^۳ فهم می‌شود (فوکو، ۲۰۰۵d، ص ۲۰۸) که نشانی از فاعلیت در آن وجود دارد. تحلیل وی از جایگاه رهبری امام خمینی علیه‌السلام در این انقلاب نیز توجه به نقش انسان در تحولات اجتماعی و ساخت تاریخ را نشان می‌دهد (فوکو، ۲۰۰۵b و ۲۰۰۵d).

فهم چگونگی شکل‌گیری اندیشه و عمل توسعه، مستلزم توجه به نقش‌آفرینی قدرت (در معنای گفته شده) در شکل‌ها و سطوح مختلف (نهادهای بین‌المللی توسعه،^۴ کشورهای توسعه‌یافته،^۵

دولت مالکیت ابزار قدرت را در اختیار دارد (نش، ۲۰۱۰، ص ۲۱)؛ بلکه قدرت همه جا حضور دارد؛ یعنی در هر رابطه‌ای تولید می‌شود (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۹۳). روابط قدرت هر جا که عمل می‌کند، نقشی مولد دارد. این روابط هر چند نیت‌مند است (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۹۴)، اما باید در کردارهای واقعی و مؤثر آن مطالعه شود (فوکو، ۲۰۰۳، ص ۲۸).

فوکو از میان پرسش‌های سه‌گانه چیستی، چرایی و چگونگی قدرت، برای پرسش «چگونگی» جایگاه ویژه‌ای قائل هست؛ یعنی «قدرت به چه وسیله‌ای اعمال می‌شود؟» و به هنگام اعمال آن بر دیگران «چه رخ می‌دهد؟» (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۳۳۶-۳۳۷). اعمال قدرت، به معنای هدایت به سوی یکی از امکان‌های رفتاری و نظم بخشیدن به نتیجه ممکن است. موضوع این‌گونه تحلیل، روابط قدرت است که ریشه در پیوندهای اجتماعی دارند (همان، ص ۳۳۹ و ۳۴۳) و افراد در این شبکه‌ها هم در موضع اطاعت از قدرت‌اند و هم در موضع اعمال آن (فوکو، ۲۰۰۳، ص ۲۹). فوکو ضمن نقد الگوی «حقوقی-گفتمانی» قدرت، با طرح مفهوم «حکومت‌مندی»^۱ چیزی شبیه به «تحلیل قدرت» درباره شکل‌گیری و بازتولید دولت در غرب را ایجاد نمود (نش، ۲۰۱۰، ص ۲۶). حکومت‌مندی یا روش هدایت رفتار انسان‌ها، شبکه‌ای برای تحلیل روابط قدرت در سطوح خرد و کلان است (فوکو، ۲۰۰۸، ص ۱۸۶). درباره جایگاه دولت در تحلیل فوکو باید گفت: در جوامع معاصر، روابط قدرت هر چه بیشتر تحت کنترل دولت قرار گرفته است و به‌طور فزاینده‌ای حکومتی (معنای محدود واژه حکومت) شده‌اند؛ یعنی در شکل نهادهای دولتی یا تحت پوشش آنها پیچیده، عقلانی و متمرکز شده‌اند» (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۳۴۵).

فوکو در سال‌های پایانی، به دلایلی از جمله تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی ایران (قمری تبریزی، ۲۰۱۶، xiii، ص ۲۶، ۶۱، ۱۶۳ و ۱۷۸)، به سوژه و آزادی فردی در چارچوب تحلیلی خود توجه می‌کند: «سه مسئله حقیقت، قدرت و رفتار فردی صرفاً در ارتباط با یکدیگر قابل درک هستند» (فوکو، ۱۹۸۸a، ص ۲۴۳). «اگر اعمال قدرت را به شیوه‌ای از کنش بر روی کنش‌های دیگران

2. subjectivity

3. political will

۴. به‌عنوان مثال، بانک جهانی در پیاده‌سازی «توسعه روستایی یکپارچه» در کشورهای جهان سوم نقش داشت (اسکوبار، ۱۹۹۵، ص ۱۳۷) یا برنامه‌های تعدیل ساختاری با حمایت این بانک و صندوق بین‌المللی پول در کشورهای موردنظر اجرا شد (هینز، ۲۰۰۸، ص ۳۰).

۵. اجرای اصلاحات ارضی دوره پهلوی دوم (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۱۴۹-۱۴۵) و اصل چهار ترومن (وارن، ۱۹۵۶؛ نجف‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۸۹۱-۸۹۷) و نیز نقش‌آفرینی مشاوران دانشگاه هاروارد در برنامه‌ریزی توسعه در ایران (مک لئود، ۱۹۶۴؛ بالدوین، ۱۹۶۷). نمونه‌هایی از مداخله یک کشور توسعه‌یافته (آمریکا) در برنامه‌های توسعه یک کشور غیرغربی است.

1. governmentality

توسعه (زاکس، ۱۹۹۰؛ اسکوبار، ۱۹۹۵؛ استوا، ۲۰۱۰) نشان از تأکید بر عاملیت دارد. ضمن اینکه به وجود نیت و عمد در برخی کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی توجه می‌شود؛ اما «انسجام تأثیرات گفتمان توسعه نباید نشانه تعمد تصور شود» (اسکوبار، ۱۹۹۵، ص ۲۳۲). در تحلیل قدرت، باید هم‌زمان به وجه مقاومت نیز توجه نمود؛ زیرا برخی تغییرات در وضعیت‌های مداوم قدرت و مقاومت ایجاد می‌شوند.

تحلیل «تصادف» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»

وفق تبارشناسی نیچه، اگر قدرت عامل پیش‌برنده تاریخ باشد، تصادف^۱ به آن شکل می‌دهد (شرت، ۲۰۰۶، ص ۱۳۹). فوکو نیز تصادف را در برساخت تاریخی پدیده‌ها مؤثر می‌داند: «نیروهای عامل در تاریخ... به کشمکش‌های تصادفی واکنش نشان می‌دهند. آنها صورت‌های متوالی یک قصد اولیه را آشکار نمی‌کنند... زیرا همیشه از طریق تصادف منحصر به فرد رویدادها ظاهر می‌شوند» (فوکو، ۱۹۹۶، ص ۱۵۴). از این رو، «تصادفات، انحرافات جزئی، یا دگرگونی‌های کامل، خطاها، ارزیابی‌ها و محاسبات نادرست است که باعث پدید آمدن چیزها می‌شود» (همان، ص ۱۴۶). با وجود اینکه فوکو با ورود عنصری پیشامدی در تبارشناسی خود، تاریخ را تصادفی و فهم‌ناپذیر می‌کند (کچویان، ۱۳۸۹، ص ۱۶۹)، به نظر می‌رسد طرح آن بیشتر با هدف رد دیدگاه‌های غایت‌گرایانه غربی و انکار ادعاهای تاریخ‌نگاری مدرن در شناخت دقیق عوامل مؤثر بر شکل‌گیری یک پدیده و کشف الگوی عام تحلیل برای سایر پدیده‌های مشابه انجام می‌شد.

نمونه برجسته فاصله‌گیری از تحلیل تصادف را می‌توان در تحلیل وی از انقلاب اسلامی و توجه به اراده جمعی و آگاهی عمومی مردم ایران مشاهده نمود. در نسخه تبارشناسی ارائه شده در مقاله حاضر، به تأثیر رویدادهای تصادفی بر کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی توجه می‌شود؛ با این توضیح که در هر زمان تاریخی ممکن است رویداد خاصی (گاه یک سخنرانی، بیانیه، مرگ، شورش، جنگ و...) که بر اساس نظم گفتمانی

نهادهای داخلی کشورها) است. عمده اثربخشی یک نهاد توسعه‌ای در ایجاد روابط قدرت، نتیجه رویه‌هایی است که اغلب نامرئی هستند؛ زیرا منطقی و خنثی جلوه می‌کنند. بنابراین، توسعه ابزارهای تحلیل برای آشکارسازی و درک این رویه‌ها ضروری است (اسکوبار، ۱۹۹۵، ص ۱۰۵).

طرح‌های توسعه یکی از ابزارهای گفتمان‌ها برای اعمال قدرت هستند که باید مورد مطالعه قرار گیرد. طرح‌های توسعه گستره‌ای از لایه‌های اجتماعی و فرهنگی را ایجاد می‌کند که با تغییر این لایه‌ها، ساختارهای دیگر قدرت نیز دگرگون می‌شود (همان، ص ۱۴۵). این طرح‌ها «اثر ابزاری» مضاعف دارند: در کنار اثر ابزاری گسترش قدرت اداری دولت، اثر غیرسیاسی کردن فقر و دولت است (فرگوسن، ۱۹۹۶، ص ۲۵۶). تحولات احتمالی سیاست‌گذاری توسعه در سطح طرح‌ها و در سطح روابط قدرت را می‌توان با بررسی نمونه‌های تجربی طرح‌های توسعه مشاهده نمود. کنترل دیوان‌سالارانه از دیگر ابزار اعمال قدرت است که از طریق مدیریت و تغییر نحوه تعریف و سازماندهی زندگی افراد و گروه‌ها دنبال می‌شود. همچنین، باید با نگاهی دقیق به مشارکت برنامه‌ریزان، روشنفکران و کارشناسان در انطباق و بازتولید راهبردها، شرایط مورد مطالعه توصیف شود (اسکوبار، ۱۹۹۵، ص ۱۴۶-۱۴۶).

گفتمان توسعه در رویه‌هایی متبلور شده است که به تنظیم امور روزمره مردم کمک کند. باید نشان داد که چگونه گفتمان توسعه از طریق کردارهایی گسترش می‌یابد و با مداخلات عینی‌ای مرتبط می‌شود که تولید انواع دانش و شکل‌های قدرت را در ارتباط با یکدیگر سازمان‌دهی می‌کنند (همان، ص ۱۰۴). در تبارشناسی توسعه، روابط قدرت میان دولت‌های توسعه‌یافته با جوامع غیرغربی بررسی می‌شود؛ زیرا رابطه غرب و غیرغرب در شرایطی شکل می‌گیرد که غرب دارای تخصص، فناوری و مهارت‌های مدیریتی و غیرغربی‌ها فاقد آن هستند (میچل، ۲۰۰۵، ص ۱۵۱).

تحلیل قدرت در این مطالعات می‌تواند به هر دو وجه ساختار و عاملیت توجه نماید. اشاره فراوان به سخنرانی مراسم تحلیف ترومن (رئیس‌جمهور وقت آمریکا) در ۱۹۴۹ به‌عنوان آغاز عصر

1. contingency

از حیث روش‌شناختی، آنچه اهمیت دارد این است که قدرتی که در گزاره‌های علمی در گردش است چه اثراتی بر جای می‌گذارد، چه چیز نظام داخلی قدرت را در علوم به وجود می‌آورد، و چگونه و چرا این نظام دستخوش جرح و تعدیل می‌شود (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۱۱۳). تحلیل‌های تبارشناختی به دنبال این هستند که چگونه گفتمان‌ها شکل می‌گیرند؛ هنجار ویژه هر گفتمان چه بوده، و شرایط پیدایی، رشد و تغییرشان کدام است (فوکو، ۱۹۸۱، ص ۷۰). به دلیل پیوند قدرت و دانش، تحلیل نباید محدود به سطح متون باشد؛ بلکه باید «نهاده‌ها، تصمیمات تنظیمی، قوانین و اقدامات اداری» را نیز دربرگیرد (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۱۹۴). هدف اصلی تبارشناسی اختلال در نقش «هنجارساز» گفتمان‌های مسلط است. تبارشناسی آشکار می‌کند که چگونه دانش مسلط زندگی انسان را از طریق هنجارسازی و طبیعی جلوه دادن و برساخت هویت‌های شخصی و اجتماعی شکل می‌دهد (سیدمن، ۲۰۱۷، ص ۱۷۷).

توسعه پدیده‌ای پیچیده و چندوجهی است. گفتمان‌های دانشی مختلفی پیرامون آن شکل گرفته است، نیروهای اجتماعی متنوعی درگیر آن هستند، در عرصه عمومی نیز ظهورات گوناگونی یافته است و خود به فهم و توضیح ما از جهان اجتماعی شکل می‌دهد. تبارشناسی با در نظر گرفتن رابطه چندوجهی قدرت، دانش و گفتمان، می‌تواند تا حدود زیادی این ابعاد را در نگاهی تاریخی مورد بررسی قرار دهد. در این راستا، مسائل متعددی با این رویکرد امکان تحلیل دارند که به شناخت ما از چگونگی عمل توسعه کمک می‌کند. اینکه چه سازوکار دانشی «توسعه‌یافتگی» را به مسئله‌ای اساسی برای ما تبدیل نمود؟ صاحبان انواع دانش مرتبط با توسعه با طرح نظریه‌ها، مشاهدات، ارزیابی‌ها و طراحی برنامه‌ها، چه نقشی در این میدان داشتند؟ چه نوع روابطی در مشروع دانستن مسائل توسعه و تنظیم و پویایی روند آن اثر داشته است. چگونه گفتمان توسعه می‌تواند به رویدادهای فنی، سیاسی و اقتصادی جاری شود؟ چگونه توسعه به فضایی برای خلق نظام‌مند مفاهیم، نظریه‌ها و روش‌ها تبدیل می‌شود؟ این گفتمان چگونه مجری سیاست‌بازنمایی و هویت می‌شود؟ (اسکوبار، ۱۹۹۵، ص ۳۹-۴۴). با این ابزار تحلیلی، می‌توان شیوه‌های

موجود قابل پیش‌بینی نیست، بر پدیده مورد مطالعه تأثیر گذارد و بدین طریق شرایط تاریخی متفاوتی را پدید آورد. البته در تصادفی دانستن رویدادها و اثرات آنها در شکل‌گیری پدیده‌های مربوط به توسعه، شواهد تجربی و تاریخی تعیین‌کننده هستند. به‌عنوان مثال، می‌توان وقوع جنگ سرد و ترس از کمونیسم - با اینکه در خارج از جهان ایرانی ریشه داشتند - را به‌مثابه امر تصادفی در ورود برخی طرح‌های توسعه به ایران مؤثر دانست.

تحلیل «پیوند گفتمان، قدرت و دانش» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»

رابطه بین گفتمان، قدرت و دانش، قلمرو تبارشناسی فوکو است. قدرت و دانش در گفتمان به یکدیگر پیوند می‌خورند (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۱۰۰). هیچ رابطه قدرتی بدون حوزه‌ای از دانش همبسته با آن وجود ندارد و هیچ دانشی بدون حضور روابط قدرت نخواهد بود (فوکو، ۱۹۹۵، ص ۲۷). از سوی دیگر، برخی مناسبات قدرت، گفتمان‌های معینی را ممکن می‌کنند و گفتمان‌ها روابط قدرت را پدید می‌آورند و از آن حمایت می‌کنند (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۹۷). به‌طور کلی، «هر جامعه‌ای «نظام حقیقت»^۱ خود را دارد: یعنی انواعی از گفتمان را می‌پذیرد و صحیح می‌داند». منظور فوکو از «حقیقت»،^۲ مجموعه قواعدی است که براساس آن، صحیح^۳ و ناصحیح^۴ از هم جدا می‌شوند و آثار خاصی از قدرت به امر صحیح پیوند می‌خورد. فوکو نظام حقیقت/قدرت معاصر خود یعنی «نظام علوم انسانی» را شرط شکل‌گیری و توسعه سرمایه‌داری می‌داند (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۱۳۱-۱۳۳). این نظام شامل مجموعه‌ای از گفتمان‌ها، نهاده‌ها، کردارها و شبکه پیچیده‌ای از روابط است که دارای قدرت انضباطی است (شرت، ۲۰۰۶، ص ۱۵۸-۱۶۱). «موفقیت قدرت انضباطی ناشی از کاربرد... مشاهدات سلسله‌مراتبی و داوری‌های هنجارساز»^۵ است (فوکو، ۱۹۹۵، ص ۱۷۰).

1. regime of truth
2. truth
3. true
4. false
5. normalizing

توسعه، گاه لازم است به کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی افراد حقیقی و حقوقی در برنامه‌های توسعه پرداخته شود، کردارهای مراکز علمی مرتبط با توسعه بررسی شوند، همچنین، مطالعه کردارهای نهادهای بین‌المللی توسعه در زمینه تولید دانش و اعمال قدرت ضروری است. به‌طورکلی، می‌توان بررسی نمود کدام راهبردها با به‌کارگیری سازوکارهای جدید کنترل، یعنی شکل‌های جدید قدرت و دانش، به استقرار و استمرار گفتمان توسعه منجر می‌شوند.

تحلیل «مقاومت» و امکان طرح «جایگزین» در «مطالعات تبارشناسانه توسعه»

در دیدگاه فوکو، «هیچ رابطه قدرتی بدون مقاومت^۵ وجود ندارد» (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۱۴۲). گفتمان‌هایی که در موضع مقاومت هستند، دارای قدرت نیز هستند. تبارشناسی به گفتمان‌های مقاومت و یا حاشیه‌ای نیز توجه می‌کند. از حیث روش‌شناسی، «تحلیل مقاومت» برای «تحلیل قدرت» یک ضرورت است (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۳۲۹). از آنجاکه مقاومت‌ها صرفاً واکنش و نشانه توخالی روابط قدرت نیستند (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۹۶) و «روابط مستقر قدرت ضروری نیستند» (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۳۴۳)، تحلیل «مقاومت» اهمیت می‌یابد. فوکو سه نوع مقاومت تشخیص می‌دهد: مقاومت علیه شکل‌های سلطه (قومی، اجتماعی و مذهبی)، مقاومت علیه شکل‌های استثمار که فرد را از آنچه تولید می‌کند، جدا می‌کنند و مقاومت علیه چیزی که فرد را به خود مقید می‌کند و او را تسلیم دیگران می‌کند (مبارزه علیه انقیاد،^۶ شکل‌های سوژه‌شدگی^۷ و تسلیم^۸) (فوکو، ۲۰۰۰، ص ۳۳۱). انقلاب اسلامی ایران نمونه‌ای از مقاومت در برابر نظام‌های جهانی است که می‌خواهد نظم جهانی مسلط را بر هم زند (فوکو، ۲۰۰۵b، ص ۲۲۲) و نوسازی^۹ (غربی) را رد کند (فوکو، ۲۰۰۵e، ص ۱۹۵؛ هابسبام، ۱۹۹۵، ص ۴۵۳؛ فوران، ۱۹۹۲، ص ۳۶۳؛ هینز، ۲۰۰۸، ص ۲۴).

نظام‌مندی را درک کنیم که از طریق آن کشورهای توسعه‌یافته غربی توانسته‌اند جهان سوم را مدیریت و کنترل و حتی آن را از نظر سیاسی، اقتصادی، جامعه‌شناختی و فرهنگی ایجاد کنند^۱ (اسکوبار، ۱۹۸۴، ص ۳۸۴). همچنین، امکان تحلیل سازوکارهای عملی گفتمان توسعه مانند تخصصی‌سازی^۲ و نهادی‌سازی^۳ فراهم می‌شود (اسکوبار، ۲۰۰۷، ص ۱۹-۲۰).

فهم ما از اندیشه توسعه، به درک ما از «دانش و فناوری» و رابطه آن با «توسعه» بستگی دارد. پرسش تبارشناسانه این است که نهاد علم چگونه فهمی از این رابطه ارائه داده است و کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی نخبگان و کارگزاران درباره این نسبت چیست. همچنین، بررسی کردارهای جستجوکننده شکل‌های جدید دانش و فناوری «جایگزین» و سازگار با بوم جوامع مهم است. «برنامه‌ریزی»^۴ به‌مثابه علم، فن و نهاد که ارتباط وثیقی با توسعه و سایر مقولات آن از جمله صنعتی‌شدن و ایجاد اشتغال و رفع فقر دارد، همیشه به صورت یک امر «منطقی» و «عینی» تصور می‌شود. تبارشناسی با واسازی برنامه‌ریزی، اثرات قدرت و دانش را در گسترش توسعه آشکار می‌کند (اسکوبار، ۲۰۱۰). آمارهای توسعه‌بازنمایی‌های فنی هستند که تاریخ سیاسی و فرهنگی پیچیده‌ای دارند. با این رویکرد می‌توان خوانشی از آنها با توجه به پیامدهای سیاسی‌شان به دست آورد (اسکوبار، ۱۹۹۵، ص ۲۱۳).

یکی از محورهای بسیار مهم تحلیل تبارشناسانه توسعه در جهان غیرغربی برحسب رابطه دانش، قدرت و گفتمان، این پرسش است که گفتمان توسعه چه توصیفی از انسان غیرغربی و گونه‌های مختلف آن (مانند کشاورز، روستایی، زن) ارائه می‌دهد. دانش توسعه و نهادهای آن چه شکلی از گفتمان را تولید می‌کنند و این گفتمان چگونه جهان غیرغربی را به‌عنوان نوع خاصی از موضوع دانش می‌سازد و ساختاری از دانش پیرامون آن پدید می‌آورد. سپس، چه نوع مداخلاتی بر اساس این ساختار دانش سازمان‌دهی می‌شود. برای فهم رابطه دانش، قدرت و گفتمان

۱. هم‌راستا با این بحث، ادوارد سعید (۱۹۷۹) در «شرق‌شناسی» بر ساخت شرق توسط غرب را به تفصیل آورده است.

2. professionalization
3. institutionalization
4. planning

5. resistance
6. subjection
7. subjectivity
8. submission
9. modernization

این رویکرد با جعبه ابزار مفهومی خود می‌تواند با برجسته نمودن جنبه‌هایی از اندیشه و عمل توسعه که تاکنون به آن بسیار کم توجه شده است، به دانش ما درباره این پدیده اجتماعی کمک کند. فهم تبارشناسانه از پدیده، گفتمان‌ها و شکل‌های تاریخی متفاوت آن را برای ما آشکار می‌کند و با فاصله گرفتن از آن و در کمانک گذاشتن آشنایی‌ها، زمینه‌های نظری و عملی مرتبط با آن را تحلیل می‌کند (فوکو، ۱۹۹۰، ص ۳).

پژوهش تبارشناسانه می‌تواند نشان دهد که اگر پدیده‌ای همچون توسعه با فهمی که اکنون از آن داریم، شکل‌های دیگری داشته است، چه کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی، در این تغییرات و تطورات دخیل بوده‌اند. تبارشناس پس از سیر پژوهش تاریخی خود، با نقد اکنون، صورت «طبیعی» و «قطعی» پدیده موجود را زیر سؤال می‌برد و تصویری نو از آن ارائه می‌دهد. مسئله ما در تبارشناسی توسعه نیز دقیقاً همین است که فهمی که از چنین پدیده‌ای در جامعه ما شکل گرفته است، چه نسبتی با واقعیت تاریخی آن دارد. همچنین، روایت‌ها و تحلیل‌های متعدد از چگونگی و چرایی توسعه نیافتگی که به مشهورات تبدیل شده‌اند، بر پایه چه فهمی از اندیشه و عمل توسعه شکل گرفته‌اند و چه نسبتی با واقعیت تاریخی جامعه مورد مطالعه دارد. تبارشناسی توسعه با تحلیل رابطه «گفتمان، قدرت و دانش» به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهد و از «گفتمان توسعه» آشنایی‌زدایی می‌کند.

مطالعات تبارشناختی با اتکا به داده‌های تاریخی جزئی و متنوع، از غنای تجربی بالایی برخوردار است. با کاربست آن در مطالعات توسعه، ترکیبی از اهداف اکتشافی، توصیفی، تفهیمی و ارزیابی قابل پیگیری است؛ زوایایی مغفول از این پدیده کشف و آشکار می‌شود، توصیفی از وضعیت عمل توسعه در قالب کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی ارائه می‌شود، فهمی از چرایی ظهور و استمرار و یا تطور آن در بستر تاریخی به دست می‌آید و انتقاد و ارزیابی از وضعیت عینی پیگیری توسعه مورد توجه قرار می‌گیرد. عمده مطالعات توسعه به دلیل اتخاذ رویکرد خطی به تاریخ، دچار نوعی نگاه شرق‌شناسانه هستند. وجه پسااستعماری تبارشناسی توسعه در مقابل وجه شرق‌شناسی بسیاری از این مطالعات، از ظرفیت‌های انتقادی این رویکرد است. فهم و تحلیل

وفق رویکرد تبارشناسی، همان‌گونه که قدرت در سطوح خرد و کلان عمل می‌کند، مقاومت نیز می‌تواند متناسب با آن تحلیل شود. اینکه متناسب با شکل‌های قدرت، چه صورت‌هایی از مقاومت ظهور یافته است، در مطالعه تجربی روشن می‌شود. مقاومت‌های موضعی در کنار مقاومت در برابر کلیت قدرت تحلیل می‌شود. انواع مقاومت‌های چالش‌برانگیز برای نظام حقیقت حاکم بر گفتمان توسعه امکان‌شناسایی دارد. برخی از آنها ممکن است جنبش‌هایی از نوع «شورش دانش‌های تحت سلطه»^۱ یا فعال‌سازی مجدد «دانش‌های مردمی محلی»^۲ (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۸۱-۸۲) باشند. در این رویکرد، با توجه به طرح مقاومت و نقد مناسبات قدرت، امکان تأمل درباره جایگزین‌ها نیز وجود دارد. این جایگزین‌ها می‌توانند بسته به شرایط تاریخی و اجتماعی، شکل‌های گوناگونی به خود بگیرند. مسئله حضور عاملیت در مقاومت‌ها و جایگزین‌ها نیز اهمیت دارد. مطابق ویژگی «چندظرفیتی تاکتیکی گفتمان‌ها» (فوکو، ۱۹۷۸، ص ۱۰۰) که با مسئله عاملیت هم‌خوانی دارد. گاه ممکن است کنشگران کشورهای به اصطلاح در حال توسعه، با «از آن خود کردن»^۳ گفتمان توسعه، آن را برای طرح مطالبات و حقوق خود استفاده کنند (ضیایی، ۲۰۱۶، ص ۲۲۶). «تحلیل مقاومت» برای مطالعات توسعه، به دلیل توجه به گفتمان‌های مقاومت/حاشیه‌ای اهمیت مضاعف دارد. در بررسی جایگزین‌ها توجه به بروز و ظهور آنها در قالب کردارهای گفتمانی و غیرگفتمانی در میدان سیاست و برنامه توسعه ضروری است. به عبارت دیگر، میزان نقش‌آفرینی و معنابخشی آنها پیرامون اندیشه توسعه-چه در قالب گفتمان مقاومت و چه در قالب گفتمان غالب-مورد کندوکاو قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

تبارشناسی «توسعه» با رویکرد خاص خود، این امکان را فراهم می‌کند که با فهم چگونگی شکل‌گیری و تطور چنین پدیده‌ای و نقش نیروهای اجتماعی گوناگون، تاریخ واقعی آن آشکار شود.

1. insurrection of subjugated knowledges
2. local popular knowledges
3. appropriation

نسبتاً قانع‌کننده فراهم آورد. کاربرد تبارشناسی در مطالعات توسعه، گاه می‌تواند با تمام اجزای آن اجرا شود، گاه می‌توان بخش‌هایی از آن را به صورت مطالعه‌ای مستقل در نظر گرفت. به‌عنوان مثال، درباره اصل ۴ ترومن و اصلاحات ارضی می‌توان یک پژوهش تبارشناسانه کامل انجام داد و گاه صرفاً تبار آنها، نسبت دانش و قدرت در آنها یا مقاومت در برابر این پدیده‌ها مسئله پژوهش را تشکیل دهد.

وقایع و پدیده‌های اجتماعی، بدون توجه به زمینه جهانی، ناقص و گاه رهن خواهد بود. از این رو، در بررسی شکل‌گیری و تطورات اندیشه توسعه، باید به شرایط تاریخی ابداع اندیشه توسعه در سطح جهانی توجه نمود. از قضا در نسبت این اندیشه با گفتمان استعمار به خاطر وجه جهانی آن، اتخاذ چنین رویکردی اهمیت مضاعف می‌یابد. تبارشناسی این ظرفیت را دارد که هم‌زمان به سطوح محلی، ملی و جهانی توسعه و روابط میان این سطوح بپردازد.

موضوع تبارشناسی فوکو، انسان و جامعه متجدد به مثابه یک واقعیت تاریخی و فرهنگی است (اسمارت، ۲۰۰۳، ص ۸). توجه به این مهم، امکان بهره‌مندی هوشمندانه از جعبه ابزار مفهومی وی در مطالعه عالم و آدم دیگر را به جای رونوشت‌برداری صرف از رویکرد وی فراهم می‌کند. البته چنین رویکردی به دنبال تعمیم و تولید نظریه نیست و ویژگی‌های نمونه تجربی مورد مطالعه، تا حدود زیادی، فرایند پژوهش و نتایج تحلیل را رقم می‌زند. چنین مشخصه‌ای در تمایز تحلیل فوکو از انقلاب اسلامی ایران با تحلیل وی از جامعه غربی بسیار آشکار است؛ زیرا نظام حقیقت جامعه ایرانی با نظام حقیقت جامعه غربی یکی نیست (فوکو، ۲۰۰۵، ص ۲۵۹). همان‌طور که، اصلاحاتی در رویکرد وی، جهت بهینه‌سازی آن در مطالعات مختلف صورت پذیرفته است (سعید، ۱۹۷۹، ص ۲۳-۲۴؛ یورگنسن و فیلیپس، ۲۰۰۲، ص ۱۳؛ میلینک، ۲۰۰۶، ص ۱۱-۱۲؛ و ۲۹۵؛ ضیایی، ۲۰۱۶، ص ۱۸ و ۳۸). چنین رویه‌ای در تأثیرپذیری فوکو از جعبه ابزار مفهومی دیگران نیز مشاهده می‌شود (فوکو، ۱۹۸۰، ص ۵۳-۵۴).

به‌طور کلی، ایجاد و توسعه زبان‌های جدید در مطالعات تبارشناختی توسعه نه تنها فرصت، بلکه گاه بسته به کاربرد آن در جغرافیای فرهنگی متفاوت، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. تبارشناسی، ظرفیت‌های قابل توجهی برای «مطالعات توسعه» دارد؛ اما بسندگی به رویکرد نظری واحد به عنوان توضیح‌دهنده باکفایتی از پیچیدگی موضوع مورد مطالعه، تا حدودی تقلیل‌گرایانه است. با وجود این، انتظار می‌رود این رویکرد بتواند برای پرسش‌های مهم در موضوعات مرتبط با توسعه، پاسخی

منابع

15. Cowen, M. P. & Shenton, R. W. (1996). *Doctrines of development*. London: Routledge.
16. Deleuze, Gilles (1987). *Foucault*. Barcelona: Paidos.
17. Dreyfus, Hubert L. & Rabinow, Paul (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: Chicago University Press.
18. Escobar, Arturo (1984). *Discourse and Power in Development: michel foucault and the Relevance of His Work to the Third World*. *Alternatives: Global, Local, Political*, 10 (3), 377-400.
19. Escobar, Arturo (1992). *Imagining a Post-Development Ara? Critical Thought Development and Social Movements*. *Social Text*, 31/32, 20-56.
20. Escobar, Arturo (1995). *Encountering Development*. Princento: Princento University Press.
21. Escobar, Arturo (2007), *Post-development as concept and social practice*, in *Exploring Post-development: Theory And Practice, Problems And Perspectives*, edited by Aram Ziai, New York: Routledge.
22. Escobar, Arturo (2010). *Planning*. in *The Development Dictionary*, by Wolfgang Sachs, London: Zed Books.
23. Esteva, Gustavo (2010). *Development*. in *The Development Dictionary*, by Wolfgang Sachs, London: Zed Books.
24. Falzon, Christopher (2006). *Foucault and Social Dialogue*. London: Routledge.
25. Ferguson, James (1996). *The Anti-Politics Machine: Development, Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
26. Foran, John (1992). *Fragile Resistance: Social Transformation In Iran From 1500 To The Revolution*. Boulder: Westview Press.
۱. آدمیت، فریدون (۱۳۵۱). *اندیشه ترقی و حکومت قانون*. تهران: انتشارات خوارزمی.
۲. ستاری‌فر، محمد (۱۴۰۰). *بن‌مایه‌های توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی*. جلد سوم، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۳. سریع‌القلم، محمود (۱۳۹۰). *عقلانیت و توسعه‌یافتگی ایران*. تهران: فرزانه روز.
۴. شیخ‌زاده، حسین (۱۳۸۵). *نخبگان و توسعه ایران*. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
۵. صالحی، نصرالله (۱۳۸۷). *اندیشه تجدد و ترقی در عصر بحران*. تهران: طهوری.
۶. عظیمی‌آرانی، حسین (۱۳۹۱). *اقتصاد ایران: توسعه، برنامه‌ریزی، سیاست و فرهنگ*. تهران: نشر نی.
۷. کچویان، حسین (۱۳۸۲). *فوکو و دیرینه‌شناسی دانش*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. کچویان، حسین (۱۳۸۹). *تجددشناسی و غرب‌شناسی: حقیقت‌های متضاد*. تهران: امیرکبیر.
۹. لشکربلوکی، مجتبی (۱۴۰۱). *استراتژی توسعه ایران: پاسخ به دو سؤال: چرا ایران عقب ماند؟ چگونه پیشرفت کنیم؟*. تهران: فرهنگ صبا.
۱۰. لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۸۲). *تحولات اجتماعی در روستاهای ایران*. شیراز: نوید شیراز.
۱۱. نجف‌زاده، علی (۱۳۹۴). *کنسولگری‌ها، مستخدمان و مستشاران خارجی در مشهد*. مشهد: انصار.
۱۲. وطن‌خواه، مصطفی (۱۳۸۰). *موانع تاریخی توسعه‌نیافتگی در ایران*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
13. Baldwin, George B. (1967). *Planning and Development in Iran*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
14. Callinicos, Alex (2007). *Social Theory: A Historical Introduction*. Cambridge: Polity Press.

42. Foucault, Michel (2005c). Iran: The Spirit of a World Without Spirit. in Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism, by Janet Afary and Kevin Anderson, Chicago: University of Chicago Press.
43. Foucault, Michel (2005d). What Are the Iranians Dreaming. in Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism, by Janet Afary and Kevin Anderson, Chicago: University of Chicago Press.
44. Foucault, Michel (2005e). The Shah Is a Hundred Years Behind the Times. in Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism, by Janet Afary and Kevin Anderson, Chicago: University of Chicago Press.
45. Foucault, Michel (2006). The Chomsky-Foucault Debate; On Human Nature. London: The New Press.
46. Foucault, Michel (2008). The Birth of Biopolitics. New York: Palgrave.
47. Garland, David (2014). What is a “history of the present? On Foucault’s genealogies and their critical preconditions. *Punishment & Society*, 16(4), 365–384.
48. Ghamari-Tabrizi, Behrooz (2016). Foucault in Iran: Islamic Revolution after the Enlightenment. Minneapolis: University of Minnesota Press.
49. Haynes, Jeffrey (2008). *Development Studies*. Cambridge: Polity Press.
50. Hettne, Björn (2009). *Thinking about Development*. London: Zed Books.
51. Hobsbawm, Eric (1995). *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*. London: Abacus.
52. Jorgensen, Marianne & Phillips, Louise J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
27. Foucault, Michel (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
28. Foucault, Michel (1978). *The History of Sexuality (Vol 1): An Introduction*. New York: Pantheon Books.
29. Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books.
30. Foucault, Michel (1981). The Order of Discourse. in *Untying The Text: A Post-Structuralist Reader*, by Robert J C Young, London: Routledge and Kegan Paul.
31. Foucault, Michel (1984). *The Foucault Reader*. Paul Rabinow (ed), New York: Pantheon Books.
32. Foucault, Michel (1988 a). *Politics, Philosophy, Culture*. London: Routledge.
33. Foucault, Michel (1988 b). *Madness and Civilization*. New York: Vintage Books.
34. Foucault, Michel (1990). *The Use of Pleasure*. New York: Vintage Books.
35. Foucault, Michel (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
36. Foucault, Michel (1996). *Language, Counter-Memory, Practice*. New York: Cornell University Press.
37. Foucault, Michel (1998). *Structuralism and Post-Structuralism*. in *Aesthetics, Method, and Epistemology*, James D. Faubion (ed), New York: New Press.
38. Foucault, Michel (2000). *Power*. James D. Faubion (ed), New York: New Press.
39. Foucault, Michel (2003). *Society Must Be Defended*. New York: Picador.
40. Foucault, Michel (2005a). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Routledge.
41. Foucault, Michel (2005b). The Mythical Leader of the Iranian Revolt. in *Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism*, by Janet Afary and Kevin Anderson, Chicago: University of Chicago Press.

68. Taylor, Stephanie (2013). What Is Discourse Analysis?. London: Bloomsbury Academic.
69. Warne, William E. (1956). Mission for peace: point 4 in Iran. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
70. Ziai, Aram (2016). Development Discourse and Global History. London: Routledge.
53. Laclau, Ernesto (2007). Why Do Empty Signifiers Matter to Politics?. In Emancipation(s), Ernesto Laclau (ed.), London: Verso.
54. McEwan, Cheryl (2019). Postcolonialism, Decoloniality and Development. London: Routledge.
55. McLeod, Thos. H. (1964). National Planning In Iran: A Report Based on the Experiences of the Harvard Advisory Group in Iran. Regina: Sask.
56. Milbank, John (2006). Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason. Oxford: Blackwell.
57. Mitchell, Timothy (2005). The Object of Development: America's Egypt. In Power of Development, Jonathan Crush (ed.), London: Routledge.
58. Nash, Kate (2010). Contemporary Political Sociology. New York: Wiley-Blackwell.
59. Nederveen Pieterse, Jan (2010). Development Theory: Deconstructions / Reconstructions. London: Sage.
60. Nehamas, Alexander (1999). Nietzsche: Life as Literature. Massachusetts: Harvard University Press.
61. Nisbet, Robert A. (1969). Social change and history. Oxford: Oxford University Press.
62. Rist, Gilbert (2019). The History of Development. London: Zed Book.
63. Sachs, Wolfgang (1990), The Archaeology of the Development Idea, Interculture, Vol. 23, No. 4.
64. Said, Edward (1979). Orientalism. New York: Vintage Books.
65. Seidman, Steven (2017). Contested Knowledge. Hoboken: Wiley-Blackwel.
66. Sherratt, Yvonne (2006). Continental Philosophy of Social Science. Cambridge: Cambridge University Press.
67. Smart, Barry (2003). Michel Foucault. London: Routledge.